

Komunikační formy sluchově postižených

Odezírání

*„Slyšení očima je velmi delikátní umění,
jímž může bystré a pozorné oko podle
pohybu rtů slyšet i to, co mluví kterákoliv
osoba.“*

J.Bulwer, Philocophus, 1648

Odezírání

- specifická forma vizuální percepce řeči
- *vnímání orální mluvy zrakově a její chápání podle pohybů úst, mimiky tváře, výrazu očí, gestikulace rukou i celého těla (Sovák, 1965)*
- *dovednost jedince vnímat mluvenou řeč zrakově a pochopit tak obsah sdělení nejen podle pohybu úst, ale i podle mimiky obličeje, výrazu očí, gestikulace rukou, celkových postojů těla, situačních faktorů a kontextu obsahu mluveného. (Krahulcová, 2002)*

- je odhadování vyslovovaných slov z pohybů mluvidel - rtů, zubů, jazyka, lícních svalů
- odezřít lze v nejlepším 30% fonematické informace řeči
- nemůže nikdy zcela nahradit sluch a je vnímáno jako jeho nedokonalá náhrada
- při odezírání je třeba znát a dodržovat celou řadu pravidel, vytvářet vhodné podmínky a přizpůsobit se situaci

Podmínky odezírání

Vnější podmínky odezírání

- a) dokonalý a nepřerušovaný zrakový kontakt
- b) osvětlení
- c) vzdálenost mluvící osoby
- d) řeč, její tempo a rytmus
- e) způsob výslovnosti mluvícího
- f) momentální situace
- g) znalost tématu hovoru
- h) další zdroje hluku (TV, rádio)

a) zrakový kontakt

- součástí nonverbální komunikace a je potřebný při jakémkoli rozhovoru
- odvrácení pohledu od komunikačního partnera během jeho promluvy může působit jako nezájem o jeho informace.
- je pro neslyšící *základním předpokladem vzájemného dorozumívání.*

b) osvětlení

- ideální je *denní rozptýlené světlo*
- obličej mluvící osoby by měl být natočený proti zdroji světla
- zdroj světla je závislý na umístění budovy jak z hlediska světových stran, tak i lokálních podmínek (úzká ulice, vysoké domy, apod.), velikost oken a orientace místnosti.
- špatné světelné podmínky mohou totiž způsobovat únavu, vyčerpání
- centrální osvětlení celé místnosti je vhodnější než bodové osvětlení pracovního či jídelního stolu

c) vzdálenost mluvící osoby

- nedoslýchaví - 1-1,5m
- těžce sluchově postižení - 4m
- vždy je však dána individuálně, závisí na věku i na zkušenostech mluvících a odezírajících i na stupni osvětlení
- v případě, že je odezírání doplňováno znakovým jazykem, může být odstup i větší
- odpovídající výšková úroveň hlavy mluvícího a odezírajícího (!!! u dětí !!!)
- mluvidla odezíraná shora působí potíže i zkušeným odezírajícím
- při komunikaci u stolu je doporučována pozice naproti sobě nebo v úhlu 90° , tj. „přes roh“
- dva slyšící a jeden neslyšící : neslyšící na jedné straně stolu a naproti němu jeho slyšící partneři

d+e) řeč, její rytmus a tempo a způsob artiklace mluvicího

- jakákoli nesprávná artiklace ztěžuje odezírání
- artiklace by měla být *mírně zvýrazněná, ne však na úkor přirozenosti, mírně zpomalená a pečlivá*
- artikulační pohyby může lehce změnit *žvýkačka, cigareta či jídlo v ústech nebo široký úsměv* během hovoru, čemuž je nutné se vyvarovat
- *rychlé nebo naopak pomalé* tempo řeči či dokonce *slabikování* působí *negativně* na možnost odezírání
- je třeba dělat *pauzy*, které člení výpověď na logické celky
- rytmus řeči nemá být monotónní
- *správné frázování*
- delší věty se mohou členit do kratších celků po 3 až 5 slovech

Vnitřní podmínky odezírání

- vnitřní předpoklady pro úspěšné odezírání u každého člověka jiné
- rozdíly mohou být například *ve zpracování informací v centrální nervové soustavě* a v dalších fázích (myšlenkové činnosti)
- někteří lidé (bez ohledu na stav sluchu) mají *problémy s převáděním vizuálních symbolů do pojmů*, což nesouvisí se stupněm inteligence
- že různí lidé budou v odezírání i za stejných vnějších podmínek různě úspěšní

■ *vnitřní psychické a somatické podmínky trvalejšího i aktuálního rázu*

- momentální zdravotní stav
- stav zraku
- nemoc a bolesti
- únava
- pozornost
- emoční a motivační stránka
- míra uspokojení potřeb
- pozitivní citový kontakt
- postřeh a pohotovost
- paměť
- vrozené předpoklady pro rozvoj dorozumívacích dovedností

Stupně odezírání

- rozlišujeme tři stupně odezírání, které na sebe postupně navazují a každý musí projít nejprve stupněm nižším, aby se mohl dostat ke stupni vyššímu

a) odezírání ideovizuální, globální, pasivní, primární

- faciální obraz je spojen s představou, nikoliv s artikulovaným slovem

- dítě slova ještě nezná, vnímá slovo sluchem (dle stupně sluchového postižení), sleduje mluvící osobu, její tvář, výraz obličeje s artikulujícími mluvidly a má možnost si znovu obsah slova ověřit na hračce nebo obrázku, který mu ukazujeme

- jednoduchá vstupní forma odezírání,

- je přirozenou a účinnou přípravou na globální vyučování mluvené řeči.

b) odezírání vizuálně-fonetické, technické, lexikální

- tohoto stupně dosahuje sluchově postižené dítě či jedinec : 1) *když začíná mluvit, v období vyvozování hlásek a slov*
2) *na začátku metodického nácviku odezírání u ohluchlých*
- *užívá se při artikulačních cvičeních zaměřených na izolované prvky, na slabiky a skupiny hlásek, při zdokonalování artikulace, při nácviku nových a obtížných slov, kde je důležité i vizuálně-technické zapamatování*

c) odezírání ideativní, rozumové, integrální

- základem je poznávat faciální formu mluveného slova, uložit do zrakové paměti globální obraz slova nebo celé věty a z celku usuzovat na význam, obsah výpovědi
- pochopí-li jedinec celkový obsah výpovědi, může pak doplnit to, co nelze odezřít
- odezírání tak dostává komplexní a konečnou formu

Složky odezírání

Dvě základní složky odezírání :

- technická a psychická složka

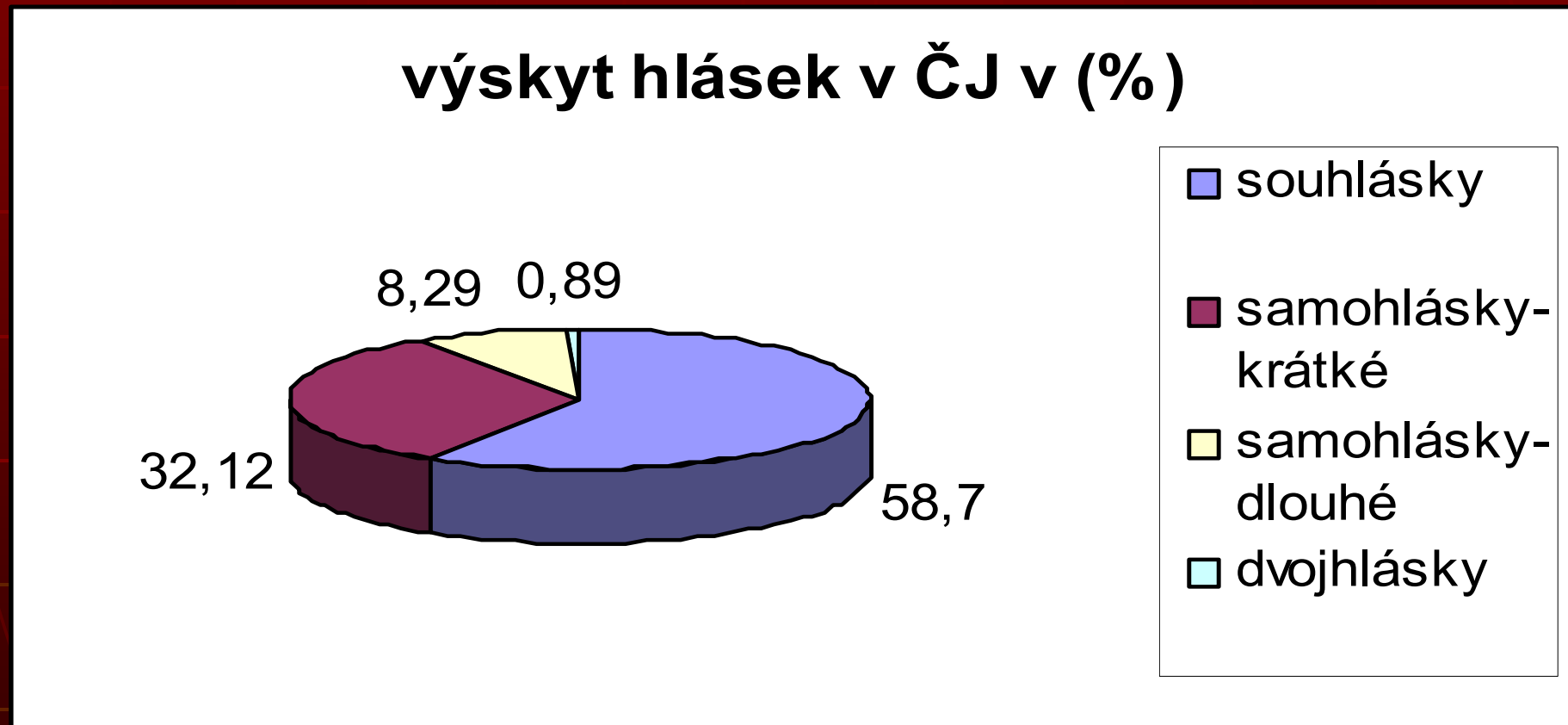
1) technická složka

- viditelnost hlásek :

a) *samohlásky*

- dominují svou viditelností
- jsou dobře vnímatelné
- jsou kostrou vizuální částí mluvy
- tvoří v českém jazyce zhruba 40% všech hlásek (viz graf 1) a proto jsou označovány jako "body optické opory"
- liší se od sebe jen velikostí čelistního úhlu, zaokrouhlením či zaostřením tvaru úst, pohybem jazyka dopředu nahoru nebo dozadu nahoru

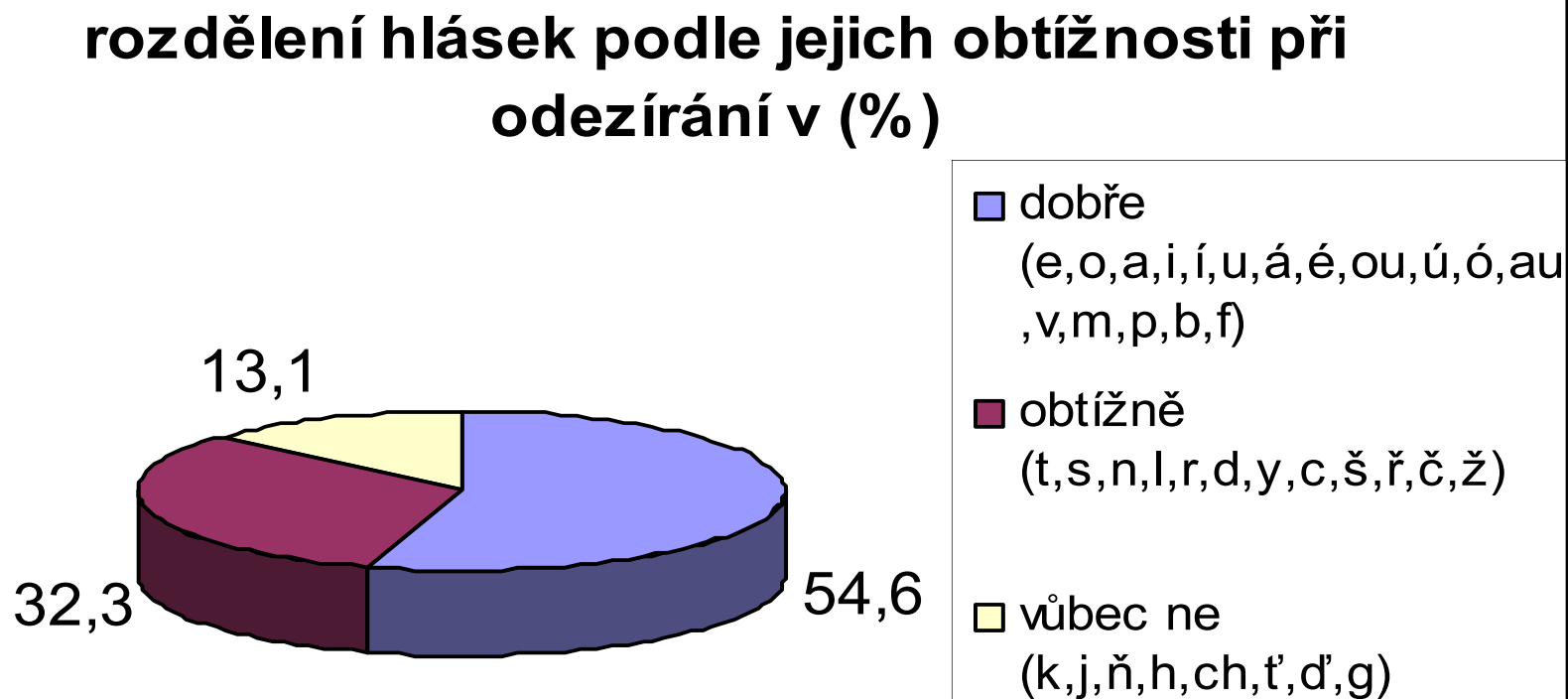
- **Graf 1 : Výskyt hlásek v českém jazyce v procentech (Janotová, 1999, str.12)**

b) souhlásky

- jejich odezírání (viz graf 2) je pro rozpoznání slov mnohem důležitější než odezírání samohlásek

Graf 2 : Rozdělení hlásek podle jejich obtížnosti při odezírání v procentech (Janotová, 1999, str.13)

- co se týče viditelnosti a rozpoznatelnosti souhlásek, *vzájemně se v podobných ústních obrazech pohlcují a dělí se* na základě typických vizuálních obrazů a typických artikulačních pohybů do kinematických skupin

- **kiném**

- jednoduchý mluvně pohybový útvar, zrakem odlišitelný od jiných mluvně pohybových útvarů
- jednomu kinému neodpovídá jediný foném, ale několik fonémů.
- je jich dvanáct : **pět pro samohlásky**
(„a,á“, „e,é“, „i,í“, „o,ó“, „u,ú“)
sedm pro souhlásky

1. „p,b,m” - *bilabiální* kiném,
2. „f,v” - *labiodentální* kiném,
3. „t,d,n,t',d',ň” - *lingvoalveolární* kiném,
4. „s,z,c,ř” - kiném *ostrých sykavek*,
5. „š,ž,č” - kiném *tupých sykavek*,
6. „l”, „r”, „j” - *lingvoalveolární a vibrační* kiném
7. „k”, „g” - *velární* kiném

* „h”, „ch” a velární „n” nemají vůbec svůj kiném
- nejsou viditelné

- body optické opory - ne jen samohlásky, ale i souhlásky *bilabiální, labiodentální a některé alveolární* (m-a-y, -o-s-á)

b) psychická složka odezírání

(logické doplňování neúplných ústních obrazů a kombinační schopnosti)

- napomáhá tomu, aby mohly být doplňovány mezery, nedostatky a neúplnost ústních obrazů, a to tak, aby mohl vzniknout srozumitelný, smysluplný celek

- ten, kdo odezírá, spolumluví s tím, kdo k němu mluví, tzn., že ten, kdo spolumluví, tak i spolumyslí 😊

- vlivy únavy, pozornosti, postřehu, pohotovosti, paměti, stresu, nervozity, motivace a aktuálního psychického stavu jedince

- odezírání řeči je až desetkrát náročnější psychický proces než běžné naslouchání zvukové mluvené řeči

- obsahové (logické) doplňování mezer v neúplných ústních obrazech a kombinační schopnosti

- pravidelná cvičení a procvičování !!!

Metody odezírání

a) metoda čistého odezírání

- nedochází zde k žádné pomoci
- v běžné konverzaci je takřka nepoužitelná
- používá se jí pouze při nácviku izolovaných slov, kdy je však zapotřebí všechny hlásky „zviditelnit“.
- při praktickém využití této metody vzniká příliš mnoho mezer, které lze jen těžko doplnit myšlením, logickými vztahy

b) metoda s příležitostnou, částečnou pomocí

- jakákoliv minimální pomoc sluchově postiženému během odezírání, která může mít podobu psanou nebo použijeme prstovou abecedu.

- z napsaného se mohou doplnit mezery v ústních obrazech a na základě toho dojde k lepšímu porozumění

- u těžce sluchově postižených dětí je zapotřebí *současně procvičovat artikulaci slova*, dále využít znakového jazyka, který nám pomůže porozumět sdělovanému a toto *doplnit ještě psanou podobou*.

c) metoda odezírání se systematickou pomocí

- u neslyšících dětí, které nemají odezírací schopnosti
- u MR dětí

Metody usnadňující odezírání

- a) *prstová abeceda (daktylotika, daktylní řeč či daktylní abeceda)*
- b) *fonemické posunkové kódy*
 1. *Hand - Mund systém*
 2. *Cued Speech (kódovaná mluva)*
 3. *Chirografie*

1 Hand-Mund systém

- je manuálně-orální systém, který byl vytvořen dánským ředitelem ústavu pro neslyšící

G. Forchhammerem

- obsahuje řadu poloh pohybů ruky, které *doplňují nepostřehnutelné pohyby mluvidel* a doprovázejí tak mluvenou řeč

2. Cued speech

- vytvořen v USA O. Cornettem

- tvoří ho *8 různých tvarů ruky pro souhlásky* a *6 různých umístění ruky u obličeje pro samohlásky*

- jeden a tentýž tvar ruky odpovídá těm souhláskám, které lze navzájem jasně rozlišit odezíráním (pro „m, t, f“ existuje jeden společný tvar ruky)

3. chirografie

- systém manuálně-fonologických znaků
- byl rozpracován v Polsku B. Szepankowskim, na základě zkušeností O. Cornetta
- obsahuje *osm prstových poloh*, které jsou nazvány *chirémy* a odpovídají osmi skupinám souhlásek
- devátá neutrální poloha, která je využívána ve slabikách a výrazech začínajících samohláskou

Typologie odezírajících

a) typ vizuální

- vizuální obraz mluveného vyvolá u této skupiny odezírajících *představu i napsaného slova (věty)*, z psané podoby se doplňuje mezery zrakového vjemu a tvoří významový mluvní celek .

b) typ motorický

- na základě zrakového vjemu ústních obrazů mluvy si tento typ odezírajícího *zpřítomňuje kinestetické představy řeči*. Tento typ spolumluví.

c) typ smíšený

- tento typ reprezentuje *asociace obou směrů* v různém poměru.

a) typ totální

- vychází obvykle z celkového ústního obrazu a soustřeďuje se víc na obsahovou stránku komunikace.

b) typ parciální

- vychází více z detailů ústního obrazu a klade větší důraz na technickou složku odezírání.

c) typ smíšený

- je pokládán za ideální typ pro odezírání. Pozornost se při něm zaměřuje na porozumění ve smyslu obsahovém, ale současně i na části optických obrazů, čímž se zvětšuje pohotovost i přesnost odezírání.

Metodika nácviku odezírání

- odezírání není bohužel komunikační schopnost, kterou lze získat spontánně nebo pouze praktickou činností
- *pravidelný, pečlivý, systematický a dlouhodobý výcvik*
- úkoly metodického postupu: stanovení obtížnějších úkolů, zbystřování pozornosti a stimulace komunikační schopnosti
- musí se rozlišovat nácvik odezírání u malých dětí, které se již se sluchovým postižením narodily nebo ho získaly během raného vývoje nebo nácvik odezírání u jedinců, kteří ohluchli až během dospělosti.
- nutnou podmínkou ke zvládnutí správného odezírání je správný rozvoj zrakového vnímání

skupiny metodik nácviku odezírání

a) metodika nácviku odezírání u prelingválně těžce sluchově postižených dětí a mladistvých

- těžce sluchově postižený je orientován na vizuální vjemy 😊
- mají mnohem menší schopnost kombinovat, jejich slovník má menší rozsah a jejich myšlení v celcích je vlivem preferovaného znakového jazyka jinak strukturováno ☹️

b) metodika nácviku odezírání u postlingválně těžce sluchově postižených dětí a mládeže

- dosažený jazykový vývoj v době ztráty sluchu
- důležité je věnovat pozornost především technické složce odezírání, následně nebo kombinovaně je třeba začít s cvičením zaměřeným na doplňování mezer rozumovou, psychickou činností

c) metodika nácviku odezírání u dospělých těžce sluchově postižených

- odezírání je prakticky jediným způsobem udržení kontaktu s okolním světem
- řeč se začíná postupně deformovat, neboť se neslyší
- naučí-li se 500 slov, může se tímto způsobem celkem dobře domluvit.

Význam zraku pro odezírání

- pro neslyšícího je jedinou vnímací cestou, kterou se může dorozumívat s ostatními (odezírání i sledování znakové řeči se uskutečňuje na základě zrakových vjemů)
- dobrá funkce zrakového analyzátoru je jednou z nejdůležitějších vnitřních podmínek pro technickou složku odezírání.
- důležité je rozpoznat zrakovou vadu u sluchově postiženého co nejdříve a věnovat tomu dostatečnou pozornost
- se správnou funkcí zrakového analyzátoru souvisí i:
 - schopnost prostorového vnímání, prostorové orientace a odhad vzdáleností
 - společně ovlivňují schopnost odezírat

- u refrakčních vad

- se i při *korekci brýlemi*, především při dlouhodobém přetěžování, zvyšuje únava zraku.
- tato *únava* se může při celodenním soustředěném odezírání projevit:
 - *pálením očí,*
 - *bolestmi na očním pozadí,*
 - *bolestmi hlavy,*
 - *celkovou únavou nebo*
 - *zhoršeným viděním.*
- v případě strabismu nebo amblyopie (poruchy binokulárního vidění) vznikají problémy s:
 - vnímáním pohybů rtů při odezírání či navázáním zrakového kontaktu

Rozvoj zrakového vnímání

- vyhledávání stejných barev, stejných tvarů
- pozorování délky a velikosti
- využití dětských her - pexeso, kvarteto, domino k vyhledávání stejných obrázků a posilování zrakové paměti.
- neúplné obrázky - vyhledávání co chybí
- nácvik a rozvoj zrakového kontaktu, zrakově-motorická cvičení

Pomocné artikulační znaky (PAZ)

- značky pomáhající při hláskové komunikaci
- používají se při rozvíjení zvukové stránky mluvené řeči sluchově postižených dětí
- *podporují správnou artikulaci příslušných hlásek*
- jejich počet odpovídá počtu hlásek mluveného národního jazyka
- vztahují se k fonémům x daktylní znaky ke grafémům
- PAZ upozorňují na :
 - a) správnou *polohu mluvidel* (jazyk, tvaru úst)
 - b) na specifiku *výdechového proudu* (pocit tepla, chladu, nárazu, měkkého hlas.začátku)
 - c) *na chvění mluvidel* při tvoření znělých souhlásek, atd.

- SP děti se s PAZ seznamují v MŠ
- jedna ruka znázorňuje PAZ a druhá ruka odhmatává vibrace nebo kontroluje výdechový proud
- PAz splňují požadavek multisenzoriálního vnímání - zrak, hmat, zbytky sluchu
- další fce. PAZ : optická analýza a syntéza slova, podpora zapamatování jeho struktury, přesné pochopení jeho gramatické struktury